Hungarológiai Közlemények 2025/2. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2025/2. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.112.2(436)CANETTI, V.
303.422
316.477
DOI: 10.19090/hk.2025.2.59-71

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PASCHALL Margareta

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Miskolc, Magyarország
gittabenkoe@hotmail.com
ORCID 0009-0005-7740-338X

VEZA CANETTI ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

The life and word of Veza Canetti

Život i delo Veze Kaneti

Veza Canetti elfeledett, majd az 1990-es években újra felfedezett osztrák írónő a két világháború irodalmának jeles képviselője. Műveiben az új tárgyiasság esztétikája érvényesül, a korszak szociálkritikus női hangjai között egyenrangú helyet foglal el. Sorsát, életművét a kortárs irodalomtörténet-írás a korszak értékes irodalmi látleleteként értékeli. A két világháború közötti korszak dekanonizálódott írói generációja munkásságának, történetének számos közös vonásának feltárása a kor társadalmi-kulturális életének árnyalt megismerését teszi lehetővé. Veza Canetti elbeszéléseit folyóiratokban publikálta. Első regényében a bécsi Zwischenkriegszeit miliőjét bemutatva a társadalmi kirekesztettség, a női kiszolgáltatottság pontos szociáldeterminista elemzését nyújtja. Az emigrációban írt regényében az erősödő fasizmus kórképét, az emigráció szociális-pszichológiai nehézségeit mutatja be. Műveit ma már számos nyelvre lefordították.
Kulcsszavak: osztrák, női irodalom, rekanonizáció, új tárgyiasság, emigráció

Veza Canetti neve és életműve hosszú lappangás után került be a német nyelvű irodalmi köztudatba. Mintegy hatvanévnyi elfeledettséget követően 1990 után kezdték kiadni a műveit. Újbóli figyelem azért is illeti, mert 2024 augusztusában járt le Elias Canetti kézirathagyatékának harminc évre szóló zárolása. Ennek megnyitásával nemcsak Elias Canetti további rejtőzködő kéziratait lehet számítani, hanem elveszettnek tudott Veza Canetti-művekre, -töredékekre is.

Emigráció – remigráció – újrafelfedezés

Veza Canetti életpályája magában hordozza a korszak és egy egész írógeneráció sorsát, s bár a két világháború közötti időszak nagy, kanonizált nevei és életművei erőteljes, egyfajta „aranykorát" idézik a német nyelvű irodalomnak – a magyar olvasó számára sem ismeretlenek ezek –, az 1970-es években indult, majd az 1990-es években megújultan folytatódott, célzottan is kutatott irodalmi felfedezések számos meglepetést hoztak a korszak irodalmi megítélésébe, és meglehetősen át is rajzolták a korabeli irodalmi tájat. A saját korukban ismert és elismert szerzők (Thomas Mann, Bertolt Brecht, Alfred Döblin, Stefan Zweig, Hermann Broch, Robert Musil és mások) mellett olyanokra – voltaképpen egy teljes nőíró-generációra! – is figyelni kezdett az irodalmi érzékelés, akik saját korukban sikeresek voltak, de akiknek a nemzetiszocializmus erősödése, majd az emigráció kényszere sem tudta végérvényesen megtörni írói pályáját: így például Vicki Baum, Anna Seghers, Irmgard Keun munkássága, irodalmi elismertsége a második világháború után is folytatódott. Ők azonban generációjuknak inkább kivételei, hiszen az elmenekült szerzők többségének írói-alkotói karrierjét végérvényesen megtörte a második világháborút megelőző üldöztetés, majd a háború katasztrófája és annak későbbi következményei. Az egyéni sorstragédiákban számos közös elem is fellelhető: az egyre korlátozódó publikációs lehetőségek, a nemzetiszocializmus erősödésével párhuzamosan szűkülő élettér, a fokozatos jogvesztés, majd a német megszállás után az idegen országba való elmenekülés, a gyakran „kalandos" menekülési útvonal, majd az adminisztrációs nehézségekkel is akadályoztatott letelepedés és beilleszkedés, az elidegenedés és a kulturális talajvesztés együttesen megrázó élménye, valamint az ehhez hozzáadódó nyelvváltás és/vagy nyelvvesztés traumája. Mindezek után a háború befejeztével kialakuló társadalmi-politikai és kultúrpolitikai állapotok sem kedveztek az alkotói visszatérésnek – sem az új Nyugat-, sem Kelet-Európában.[1]

„Az emigráció útja »the journey of no return«. Aki elindul rajta, és hazatérésről álmodik, az elveszett. Visszatérhet – de a hely, amit ott talál, már nem ugyanaz, mint amit elhagyott, és ő maga sem ugyanaz már, aki onnan elment" – írja Carl Zuckmayer (Zuckmayer 1966, 519). Az emigrációból való hazatérés a háború utáni Németországba, Ausztriába sokak számára elhúzódott vagy egyenesen lehetetlennek bizonyult: ennek oka egyfelől az emigránsok szorongá-

[1] E rendkívül szövevényes és szerteágazó ok-okozati összefüggésrendszerrel és történésmechanizmussal ma már számos kutatás, tanulmány foglalkozik.

sa, félelme a régi, olykor akár a nosztalgia szépítette hazai viszonyokkal való szembesüléstől, az emigráltak és az otthon maradottak (a belső emigrációba vonultak) közötti érezhető feszültség, a „profitálás" és a „Nestbeschmutzung" egymás ellen feszülő vádja; „az elhallgatás és elfojtás háború utáni mentalitása" (Ziegler 2010, 313) – főként Nyugaton – vagy éppen a politikai instrumentummá degradálódás – leginkább az NDK-ban –, mindemellett pedig az ellehetetlenített publikálási lehetőségek, illetve a rekanonizációs folyamatok bonyolult – olykor látens – összefüggésrendszere. Az újrakanonizálódás önkényes alakulása generációs és kultúrpolitikai jelenség tehát, ezért annak okait is szélesebb és mélyebb társadalmi-történeti összefüggésekben kell keresni.

Johann Sonnleitner irodalomtörténész szerint számos elfeledett, a kánonba vissza nem emelt szerző műveinek esztétikai értéke egyenesen a nagy, kanonizált szerzők mellé helyezhető (Sonnleitner 2018). A korszak társadalmi-történelmi eszkalációjában a teljes életművek eltűnését elsősorban korántsem azok irodalmi-esztétikai minősége határozta meg. A kortárs önreflektív igényű irodalomtudomány azzal is kénytelen szembesülni, hogy a háborúval – mondja Sonnleitner – sem az antiszemitizmus, sem pedig a női írókat lenéző attitűd nem múlt el – az irodalom akadémikusai között sem. Az elfeledettség, illetve a rekanonizációs folyamatok akadályának többirányú, rendszerszintű okaira figyelmeztet Friedrich Achberger is, hiszen a depolitizált kánonképzés és irodalomtörténet-írás igényét vagy kívánalmát maguk a vizsgált művek sem teszik lehetővé, ám azok tartalmi-tematikai sajátossága önmagában szintén nem jelentheti a kanonizáció elégséges kritériumát: „a történelmi események és az irodalom kapcsolata éppen 1914 és 1945 között válik olyan erőssé, hogy számos szövegben a politikai és a történeti tartalom az irodalmi minőség elfedésével fenyeget" (Achberger 1994, 29). Primus-Heinz Kucher pedig a kánonképzés felől közelíti meg a kérdést: kritikai felülvizsgálatra nem csupán az alkotásoknak van szüksége, hiszen az akadémiai tendencia 1945 után is elsősorban a *már* kanonizált szerző(nő)knek és írásaiknak visszaemelésére törekedett, és a „provinciális szemléletű" újjáépítés-generáció kirekesztésmechanizmusai is akadályozták bizonyos szerzők visszatérését az irodalomba (Kucher 2020, 165).

2024. november 22-én nyitotta meg a mannheimi Kunsthalle a Neue Sachlichkeit (új tárgyiasság) százéves jubileumi kiállítását. A megnyitó konferencián tartott előadásában Natan Sznaider szociológus, holokausztkutató Hannah Arendt-idézetet választott mottójául: „A legtöbb, amit elérhetünk, hogy pontosan megismerjük azt, ami volt, s elviseljük ezt a tudást, majd türelmesen várunk, hogy kiderüljön, mi származhat tudásunkból és kitartásunkból" (Arendtet idézi Sznaider 2025). Sznaider három esetet kiemelve mutatja be,

milyen akadályai merülhettek fel az emigrációba kényszerített szerzők, alkotók hazatérésének (a hazába és az irodalomba egyaránt). Ezek tehát nem kizárólagos okok, viszont szimptómaszerűen mutatják fel az akadályoztatás mindennapi és bevett módozatait. Sznaider egyrészről felidézi, hogy az emigrációban élő Mascha Kaléko újtárgyias lírikus 1959-ben levélben indokolta, miért nem hajlandó átvenni a Theodor Fontane-díjat: Hans Egon Holthusen, a díjat kiosztó zsűri tagja egykor az SS aktív tagja volt, a díjátadás idején befolyásos akadémiai tag és kultúrmenedzser. Másodsorban ugyanebben az évben Felix Nussbaum újtárgyias festő munkáit azért nem állítják ki a Documenta II. kiállításon, mert azok túlságosan megrázóak, sebeket feltépőek lehetnek, kikényszerít(het)ik a néző együttérzését, azonosulását. Harmadrészt szintén 1959-ben Gabriele Tergit, a sikeres írónő, aki műveiben az elveszett világot és annak fokozatos szétrombolását jelentős művekben ábrázolja, több kiadót is felkeres *So war's eben* című önéletírásával – annak megjelentetését azonban mindenütt elutasítják. Művét időszerűtlennek, elavultnak minősítik. A három eset együtt és külön is rávilágít arra, hogy a békeidők korántsem szabadultak meg a múlt terheitől. Mindeközben természetesen folyik a (programszerű) múltfeldolgozás az irodalmi művekben is. Ráadásul 1959 igen erős éve a múltat tematizáló és feldolgozó német irodalomnak. Ekkor jelenik meg Uwe Johnson *Hogyan halt meg Jakob,* Heinrich Böll *Biliárd fél tízkor* és Günter Grass *Bádogdob* című regénye. „Neue Sachlichkeit galt als passé" (Sznaider 2025) – az új tárgyiasság elavult, s vele együtt egy egész generáció sorsa, munkássága.

Az újrafelfedezések lázában

A háború utáni irodalmi nyilvánosság számára is meg kellett teremtődnie annak az időbeli távolságnak, amely lehetővé tette a múlttal való szembenézés önreflektív módját. A két világháború közötti irodalmi kánon felülvizsgálata Ausztriában azt a feladatot is kitűzte maga elé, hogy a korszak osztrák irodalmát – bár a nyelvközösség, a kulturális átjárások, a könyvkiadási gyakorlat és történelmi-társadalmi analógiák igazolták az addigi egyesítő gyakorlatot – a Weimari Köztársaság irodalmától külön vizsgálja, jelenségeit az első Osztrák Köztársaság saját és sajátos történeti-szociológiai-kulturális viszonylatainak összefüggésében igyekezett értelmezni. Ugyanakkor kritikusan kellett megvizsgálni az 1945 utáni kulturális örökség intézményeit is, amelyekben az ausztrofasizmus és a nemzetiszocializmus idején is aktív szereplők domináltak (Polt-Heinzl 2018, 8). Az újraértékelés folyamatában azonban a lehető legtárgyilagosabban, az esztétikai minőség rendezőelvét megtartva kell haladni, hiszen a revízió nem

jelenthet automatikus rehabilitálást. Figyelembe kell venni, hogy az 1918 és 1938 közötti időszak ideológiavezérelt, kirekesztő irodalomtörténet-írása és kánonképzése, az ezt követő „elrendelt felejtés" ellenére sem méltatlanul esett mindegyik mű a felejtés áldozatául; később pedig az antiszemita, „völkisch" irodalom, a világszemléletében és esztétikai-formai megvalósításában meghaladott, avítt művek maradtak ki. Ezzel párhuzamosan nem lehet eltekinteni attól a különös ténytől, hogy miközben az Első Köztársaság Ausztriája politikai-társadalmi fejlődése, feszültségei és zűrzavara mellett is „mindenekelőtt kulturális értelemben rendkívül termékeny táptalaja volt az irodalmi alkotásoknak, ezek – a nagy nevek árnyékában – később csak töredékesen kerültek be a kánonba" (Jachimowicz 2017, 14).

Az 1970-es években indult el a germanistáknak azon új nemzedéke, amely kutatásaival, átfogó társadalomszociológiai-irodalmi-esztétikai munkáival vállalta és képviselte ezt a sokrétű és sok szempontú feladatot, amelynek egyik első eredménye Franz Kadrnoska 1981-ben kiadott *Aufbruch und Untergang – Österreichische Kultur zwischen 1918–1938* című kötete volt (Kadrnoska 1981). Másfelől az irodalmi kánon vizsgálata az 1970-es években bevezetett „női irodalom" fogalmával és aspektusával is bővült: a kulturális egyenjogúság, az emancipáció és a nő társadalmi felszabadulásának törekvésével egyidejűleg erőteljesen láthatóvá vált a női alkotók alulreprezentáltsága vagy éppenséggel hiánya az irodalom diskurzusaiból. Szorgalmazták az írónők és műveik felkutatását, méltatását, kiadását. 1977-ben a neves Rowohlt kiadó külön női sorozatot indított *rororo neue frau* címmel, amelyben mintegy kétszázötven kötet jelent meg. A Suhrkamp kiadó 1980-ban *Im Jahrhundert der Frau* címmel átfogó antológiát adott ki.

Evelyne Polt-Heinzl újragondolt korszaklátleletének címe már önmagában kultúrpolitikai-esztétikai paradigmajelző program: új kánonrevízió szükségességét fogalmazza meg, hiszen az időközben formálódó kánon feltűnő hiányosságai mellett az értékítéletében gyakran sztereotipikus és egyoldalú szemlélete is tetten érhető (Polt-Heinzl 2012). Az elmúlt évtizedben valóban érezhető változás következett be a két világháború közötti korszak vizsgálatában és oktatásában: egyetemi kurzusok, szemináriumok tárgya lett többek között Veza Canetti, Gina Kaus, Vicki Baum, Marta Karlweis, Else Jerusalem, Maria Lazar, Anna Freud és mások munkássága, akiknek irodalomtörténeti helyét nemcsak az újrafelfedezés, de az újraértelmezés is segítette meghatározni, többekét azzal is, hogy kiemelték a szórakoztató irodalom megbélyegzett kategóriájából.

Az elmúlt években valóságos reneszánszát éli a női szerzők újrafelfedezése és -kiadása. A *dvb Verlag (Das vergessene Buch)* könyvkiadót nevéhez híven

elfeledett életművek kiadására alapították Bécsben – a kritikusok és az olvasóközönség igen nagy érdeklődésére. Egyik legmeghatározóbb felfedezésük, Maria Lazar műveinek és színdarabjainak megjelenését színházi bemutató sikere is követte: a bécsi Burgtheater a *Die Eingeborenen von Maria Blut* című színmű világpremierjét 2023. január 20-án láthatta a közönség.

Veza Canetti műveinek újrafelfedezése is az itt tárgyalt felfedezések sorába tartozik, jóllehet jóval megelőzte őket, 1990-ben kezdték őket kiadni – ez azonban nem pusztán a programatikus irodalomkutatásnak köszönhető, hanem – mint oly gyakran előfordul – egy antikváriumi katalóguscédula képében jelentkező szerencsés véletlennek és egy éles szemű kutató, Helmut Göbel kitartó ügybuzgalmának is. Veza Canetti nemcsak sorsával, hanem műveinek tematikájával, novelláinak-regényeinek megformálásával szervesen illeszkedik korának haladó áramlatába és a sikerrel visszatérő írók-írónők sorába.

Veza Canetti életútja, felfedezése

Venetiana Taubner-Calderón néven született 1896-ban Bécsben, anyja belgrádi szefárd zsidó, korán elhunyt apja magyar. A széles látókörű, kiváló angol nyelvtudású, nagy műveltségű fiatal nő élénken érdeklődik korának bécsi kulturális és közéleti kérdései iránt, szocialista eszméket vall, és rendszeresen eljár Karl Kraus, a kritikus-szatirikus írómogul, Bécs egyszemélyes kultúrintézménye, lapkiadó, nagy hatású előadó felolvasóestjeire. Ezek egyikén ismerkedik meg 1924-ben későbbi férjével, Elias Canettivel, aki – bár kémiából doktorált – írói terveket sző, igaz, egyelőre még csak készülődik az írói pályára. 1934-ben házasodnak össze.

Veza Canetti tanít, angolból fordít, és a harmincas évek elején saját írásokat is publikálni kezd: eddig ismert első elbeszélése, a *Der Sieger* ('A győztes') 1932-ben jelenik meg a bécsi szociáldemokrata napilap, az *Arbeiter-Zeitung* kitűnő irodalmi rovatában. Még ugyanabban az évben a Malik Kiadó gondozásában lát napvilágot a *Dreißig neue Erzähler des neuen Deutschland: Junge deutsche Pros*a ('Az új Németország harminc új elbeszélője: Fiatal német próza') című antológia, ide beválogatják Veza Canetti *Geduld bringt Rosen* ('A türelem rózsát terem') című novelláját, amely Veza Magd név alatt jelenik meg. (Az elbeszéléskötet néhány hónappal később felkerült a tiltott könyvek feketelistájára, 1933-ban pedig – számos jelentős mű társaságában – máglyára vetették.) Az *Ein Kind rollt Gold* ('Egy gyermek arannyal gurigáz') című novellája – szintén 1933-ban – elnyeri az *Arbeiter-Zeitung* irodalmi pályázatának második helyezését – nyolcszáz pályamunka közül (első díjat nem osztottak).

Veza Canetti később is számos írói álnevet használ (Veza Magd, Veronika Knecht, Martha/Martin Murnau), akárcsak női kortársai, akikkel együtt az erősödő antiszemitizmus idején kénytelen megőrizni inkognitóját. (Műveinek hosszú idejű lappangása többek között ennek is tulajdonítható.) A mintegy öt évig tartó bécsi alkotói időszakában különböző folyóiratokban tizennégy elbeszélése jelent meg – ennyiről tudunk –, közülük kettő nagyobb terjedelmű, ezek a kor szokása szerint folytatásokban jelentek meg.

Az 1938-ban bekövetkezett Anschluss után férjével együtt emigrálnak: Párizson keresztül menekülnek Londonba, ott végül letelepednek. Évekig kiszolgáltatottságban és keserű elszigeteltségben élnek, Veza műveit ráadásul minden igyekezete ellenére sem tudja kiadatni. Ebben is számos sorstársával osztozik. Veza Canetti kiadói lektori jelentéseket ír, gondozza a férje levelezését, lektorálja-véleményezi a munkáit, közben fordít: Graham Greene *The Power and the Glory (Hatalom és dicsőség)* című regényét az ő fordításában adták ki németül *(Kraft und Herrlichkeit),* Veza Magd néven jegyezte. Levelezéséből írói-alkotói tervei, a társadalmi élet iránti vágy olvasható ki, de egyre elszigeteltebbé válik, magányosan él – férjétől többnyire külön. 1963-ban hal meg Londonban, a hivatalos verzió szerint tüdőembóliában, de barátaival folytatott intenzív levelezéséből, az ismerősök visszaemlékezéseiből és Elias Canetti sejtelmes nyilatkozataiból többen is arra következtetnek, hogy Veza Canetti öngyilkos lett. Elias Canetti-monográfiájában Sven Hanuschek az öngyilkosságot valószínűtlennek tartja (Hanuschek 2015), ám a talányt azóta sem sikerült egyértelműen tisztázni.

Veza Canetti életéről, mindennapjairól, irodalmi tevékenységéről évtizedeken át alig lehetett tudni – számos kortárs osztrák írónőéhez hasonlóan. Az 1930-as évek elején erősödő fenyegetettség idején számos szerző – és különösen a zsidó származású írónők – álnéven volt kénytelen publikálni, még az *Arbeiter-Zeitung*ban is, amely egyébként vállaltan szociáldemokrata irányultságú volt. Erről maga Veza Canetti is írt:

> Bécsben három álnevet váltogatva írtam az Arbeiter Zeitungnak, mert az egyébként nagyon kedves Dr. König, akit újra visszahelyeztek pozíciójába, mogorván tudtomra adta, hogy „lappangó antiszemitizmus idején zsidó nőtől nem hozhatunk le ennyi történetet és regényt, és sajnos az Ön írásai a legjobbak" (Canetti 1950).

Veronika Knecht álnéven jelenteti meg a prágai *Neue deutsche Blätter* emigráns lapban – az *Arbeiter-Zeitung*ot ekkorra betiltják – a *Drei Helden und eine Frau* ('Három hős és egy asszony') című elbeszélését, Veza Magd néven publi-

kálja 1937-ben a *Hellseher* ('A látó'), a *Geld-Geld-Geld* ('Pénz-pénz-pénz') és a *Das Schweigegeld* ('A lefizetés') című novellákat; az első a *Der Wiener Tag* hasábjain, a két utóbbi a *Die Stunde* mellékletében olvasható. A menekülés idején is ír. A *Die Schildkröten* ('A teknősbékák') című kiűzetésregényét néhány hónap alatt írja meg 1939-ben, de a könyv kiadását a háború kitörése megakadályozza.

Veza Canetti műveinek sorsában azonban nem pusztán a programatikus újrafelfedezés szükségessége volt döntő: újrafelfedezését a germanista Helmut Göbel makacs elhivatottságának, állhatatosságának köszönhetjük, aki a Veza Magd írói név mögötti szerzőt kutatva eljutott Elias Canettihez, és többszöri erősködésére az író végül egyrészt elismerte, hogy igen, az ő feleségéről van szó, másrészt később több, kéziratban maradt novellát is hajlandó volt átadni Göbelnek. Így lehetett 1990-ben publikálni a *Die Gelbe Straße* ('A Sárga utca') című novellafüzér-regényt, amelyet később még egy novelláskötet, a *Geduld bringt Rosen*, majd 1999-ben az emigrációs regény, a *Die Schildkröten* követett, s végül az életmű-kiadást a 2001-ben megjelent *Der Fund* ('A találat') című gyűjteményes kötet zárta le. Veza Canetti leveleiben két korábban írt regényre is hivatkozik, ezeknek azonban mindmáig nem lehet nyomára bukkanni, mint ahogy további műveire sem, amelyeknek kéziratát – Elias Canetti tanúsága szerint – egy kétségbeesett rohamában megsemmisítette. A pálya- és kortárs Hilde Spiel viszont úgy emlékszik, Veza Canetti regénye, vélhetőleg a *Die Genießer* ('Az élvhajhászok') című, a Zsolnay Verlagnál megjelent, ám ezt a művét sem sikerült felkutatni.

2003-ban Párizsban Elias Canetti öccsének hagyatékából előkerült egy levélcsomag, amely hármójuk levelezését, pontosabban Veza és Elias Georges-hoz írott leveleit tartalmazza, s amelyet *Briefe an Georges* címmel azonnal meg is jelentettek, és amelyet – bár misszilis levelekről van szó – a tárgyi és írói rekvizitumokra éhes olvasók és kritikusok egyszerre ünnepeltek levélregényként és forrásértékű dokumentumként.

Nem lehet említés nélkül hagyni a szellemi és munkatársként is működő feleség alakjának különös hiányát, pontosabban egysíkú, sporadikus említését Elias Canetti egyébként rendkívül bőbeszédű, aprólékos és mindent szétszálazó, háromkötetes önéletírás-folyamában *(A megmentett nyelv, A hallás iskolája, Szemjáték),* amelyben Veza pusztán mint egzotikus szépség, a kezdeti évek szellemi löketét és inspirációját megadó barát jelenik meg. Arról, hogy Veza a bécsi irodalmi-szellemi élet ismert alakja, a harmincas években a kritika által pozitívan fogadott elbeszélések publikálója, később pedig magának Elias Canettinek legfontosabb és meghatározó munkatársa, sőt szerzőtársa volt, nyomokból és

hüledezve értesült a szaknyilvánosság. Canetti egy kései nyilatkozatában kijelenti, hogy nincs a *Tömeg és hatalom*nak olyan mondata, amelyet ne tanácskozott volna meg Vezával, úgyszólván társszerzőnek nevezi (Göbel 2002). Ettől függetlenül a mű sikerének dicsfényéből az írónő posztumusz sem kapott semmit. Elias Canetti hasonlóképpen nyilatkozik korábbi, a harmincas évek elején a Malik Verlagnál kiadott Upton Sinclair-fordításaival kapcsolatban is. Állítása szerint Veza fordította az *Alkohol* nagy részét; egy másik Sinclair-kötet, a *Das Geld schreibt: Eine Studie über die amerikanische Literatur* című fordításáról nem is esik szó, holott vélhetően abban is igénybe vette Veza „kiváló angoltudását" (Göbel 2002, 5). Elias Canetti önéletírásának második kötete, *A hallás iskolája* számol be erről az időszakról és ekkori berlini tartózkodásáról, a Malik Verlag vezetőjének meghívásáról, s bár írói tevékenységéről, az őt ért irodalmi hatásokról részletesen ír, fordításról egyáltalán nem esik szó benne.

„Alig megfejthető rejtély, miért hallgat Canetti A hallás iskolájában és A szemjátékban általa áhítatosan tisztelt és irodalmi ügyekben orákulumnak tekintett feleségének irodalmi munkásságáról" – mondja Dalos György 1991-ben a *Holmi*ban megjelent, Elias Canetti *A hallás iskolája* című önéletrajzi kötetéről szóló tanulmányában (Dalos 1991, 1385). Veza életművének kutatói közül számosan, többek között Julian Preece, Eva Meidl, Angelika Schedel és mások is éles hangon kérdeznek rá erre a talányra (lásd Preece 2007; Meidl 1998; Schedel 2001).

A művek

Veza Canetti eddig ismert életműve két nagy csoportra osztható: témájuk, hangtónusuk szerint is élesen különválnak a bécsi korszakban, majd az angol emigrációban született művek. A bécsi időszak elbeszélései, a *Die Gelbe Straße* regény/novellafüzér darabjai is ekkor íródtak, programatikusan mutatják fel az új tárgyiasság esztétikai-formai-tematikai jegyeit, mégpedig úgy, hogy ezen belül a szerző önnön egyéni írói hangjára is rátalál.

Első műve, a *Geduld bringt Rosen* című 1932-ben jelenik meg az *Arbeiter-Zeitung*ban, augusztus 14-e és 22-e között folytatásokban. Elbeszélésként emlegetik, de terjedelme a történet idejét, szereplőit, alakulását figyelembe véve a kisregény műfajához közelít. A jómódú emigráns orosz család és a szegény, nyomorgó munkáscsalád ugyanabban a bérházban él, szociális helyzetüket mégis élesen egymástól elhatárolt helyszínek jelzik. A későbbi elbeszélésekben is fontos szerepet játszik a történetek tereinek tudatos kompozíciója. Látszólag közös terek – például a bérház, az utca –, amelyekben egymásba átjárható, mégis

valójában zárt világok működnek, sorsok, események zajlanak. „A tér, amelyben élünk, amely kiszív minket önmagunkból, melyben az életünk, a korunk és a történelmünk eróziója zajlik, a tér, amelynek harapásait és marásait szenvedjük, maga is többnemű tér" – írja Foucault (1967) Veza Canetti novelláinak térkonstrukciójára is érvényesen, hiszen abban sűrítetten, egyszerre jelennek meg a kor társadalmi-történeti szimptómái. Szereplői kisemberek, akiknek beszélő neve a kiszolgáltatottságukat hangsúlyozza (például a Mäusle/Egérke), ugyanakkor viselőjüknek sorsát – tragikussága ellenére is – kisszerűnek, banálisnak láttatja. A novellák szegény sorsú figurái egyszerre keltenek együttérzést és szánalmat az olvasóban, ám soha nem válnak valódi tragikus alakokká: tehetetlenségüket, önnön sorsukat úgyszólván kataton állapotban élik meg

Nemcsak az első alkotói időszak, hanem a teljes életmű talán legkiforrottabb darabja a *Die Gelbe Straße* című, 1990-ben megjelent posztumusz regény. Művészi-gondolati koherenciája és esztétikai-nyelvi megformáltsága egyaránt kiemeli a többi mű sorából. A kötet előszavát Elias Canetti írta, utószavát maga az újrafelfedező, Helmut Göbel. Öt különálló és mégis összefüggő elbeszélés-egységből áll; a novellák közötti történet- és szereplőátjárás regénnyé szervezi a történeteket, amelyeknek összetartó eleme a helyszín, a címben szereplő Sárga utca, amely önálló univerzumként működik. Voltaképpen nincs semmiféle környezete, sem topográfiai-geográfiai, sem történelmi. Mintha tompítottan, szűrőn keresztül jutnának be a valahol mégis létező külvilág hatásai, az utca lakói sorsukban elveszetten, az események vagy eseménytelenség kényétől sodródva, egymás mellett, úgyszólván párhuzamosan élik kilátástalan mindennapjaikat. A korszak összes jellemző figurája színre lép: az alkalmazott boltoskisasszony, a kiszolgáltatott cseléd és az őt kiszolgáltató cselédközvetítő, a monomániás különc, a lassan megőrülő, frusztrált kispolgár, a munkanélküli, a nyomorgó család, a bántalmazott feleség és gyermek. Éles társadalomkritikával mutatja meg a kiszolgáltatottság és az alárendelődés mechanizmusainak tehetetlenségi erejét, a szinte karikírozásig elrajzolt és mégis mindennapi figurákat (akárha Georg Grosz vagy Otto Dix egyszerre megrendítő és viszolyogtató szereplőit látnánk), a társadalmilag meghatározott kiúttalanságból szabadulást csak az öngyilkosság vagy a megőrülés jelenthet. A trafik agoraként működik: itt foglalja össze egyfajta görög karként az utca népe a közvélemény tanácstalanságát vagy éppen ítélkezését. A megjelenített nagyvárosi nők sorsa és élethelyzetük kiszolgáltatottsága a mediatizált és deklarált új nő („Neue Frau") képéből semmit sem hordoz, sőt éppenséggel ellenpontja. A már emlegetett, a szenvtelenségig („impassibilité") visszafogott hangnem az új tárgyiasság ábrázolási módszere, amely azonban mégis az irónia álcája, annak hordozójaként működik. A társa-

dalmi-politikai berendezkedéshez való markáns kritikai viszonyulás a nagyváros peremvidékeinek szociálmiliőjét, a nyomor és a kikényszerített bűnök fogságát a felkínált képekben-jelenetekben, szikár, feszesen komponált nyelven mutatja meg. Az egymás melletti sorsok nagyvárosi kaleidoszkópja az új tárgyiasság hangján, kevés ecsetvonással, mégis hiteles és éles szocio-pszicho(patológiai) korrajzot nyújt. Az utca munkásainak, lump vagy kallódó alakjainak kiszolgáltatottságát nemcsak történelmi események, hanem valamiféle szociális determinációként érzékelhető tehetetlenség, a sodródás és az egymás iránti szolidaritás felmondása határozza meg. A világ és az egyén Veza Canetti műveiben nem együttműködő egészként, hanem egymás ellenében mozog, a szereplők alakja-története egyszerre tragikus és banális, gyarlóságuknál csak létbizonytalanságuk lehet nagyobb. Morális kiúttalanságuk, öntudatlan hányattatásuk mögött ott sejlik már a készülődő politikai-történelmi katasztrófa, amelynek ők maguk nemcsak áldozatai lesznek, hanem tevőleges részesei is. Az író részvétet nem nélkülöző, de mégis távolságtartó figyelme olykor iróniába csomagolja együttérzését, a humánum üzenetét pedig az olvasóra bízza.

A *Die Schildkröten* című regény az emigrációt megelőző és végigkísérő kiszolgáltatottság, az egyre szűkülő szellemi és élettér, a kirekesztettség, a menekülés krónikája, amely a személyes sors áttételes megjelenítése mellett nyelvi megformálásában is nagyban különbözik a bécsi évek írói termésétől.

Veza Canetti újrafelfedezése önmagán túlmutató esemény. A két világháború közötti osztrák irodalomnak fontos színfoltját sikerült benne megtalálni, amely nemcsak önmagában árnyalja a korszak irodalmának és irodalmi közéletének összképét, hanem megnyitotta a későbbi újrafelfedezések sorát is. Életműve mai állapotában is méltán része az irodalmi regiszter(ek)nek, egyre gyakoribb hivatkozottsága, egyre szélesebb körben való ismertsége, számos tanulmány, disszertáció és már egyetemi tananyagokban való szerepeltetése okán is. Esztétikai, irodalomtörténeti jelentősége vitathatatlan.

Irodalom

Achberger, Friedrich. 1994. *Fluchtpunkt: Essays zur österreichischen Literatur zwischen 1918 und 1945.* Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.

Canetti Veza. 1950. Levél Rudolf Hartungnak [s. l.] március 5. DLA Marbach, Rudolf Hartung-hagyaték.

Dalos György. 1991. Önéletírás és fikció. *Holmi* 3 (10): 1376–1385.

Foucault, Michael. 1967. *Más terekről / Heterotópiák.* Ford. Erhardt Miklós. http://exindex.hu/index.php? page=3&id=253 (2025. máj. 5.)

Göbel, Helmut. 2002. Zur Wiederentdeckung Veza Canettis als Schriftstellerin: Einige persönliche Anmerkungen. *Text + Kritik. Veza Canetti.* Oktober (156): 3–10.

Hanuschek, Sven. 2015. *Elias Canetti.* München: Hanser.

Jachimowicz, Aneta. 2017. *Gegen den Kanon – Literatur der Zwischenkriegszeit in Österreich.* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang Group.

Kucher, Primus-Heinz. 2020. *Nachwort.* In Rosenfeld, Fritz. *Johanna*. 165–173. Wien: Edition Atelier.

Meidl, Eva M. 1998. *Veza Canettis Sozialkritik in der revolutionären Nachkriegszeit: Sozialkritische Aspekte in ihrem Werk.* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang.

Polt-Heizl, Evelyne. 2012. *Österreichische Literatur zwischen den Kriegen: Plädoyer für eine Kanonrevision.* Wien: Sonderzahl.

Polt-Heinzl, Evelyne. 2018. *Die grauen Jahre: Literatur nach 1945 – Mythen, Legenden, Lügen.* Wien: Sonderzahl.

Preece, Julian. 2007. *The Rediscovered Writings of Veza Canetti: Out of the Shadows of a Husband.* University of Wales, Swansea – Boydell & Brewer.

Schedel, Angelika. 2001. Nachwort. In Canetti, Veza. *Der Fund: Erzählungen und Stücke / Veza Canetti.* 309–324. München: Hanser.

Sonnleitner, Johann, 2018. Expressionistische Prosa österreichischer Autorinnen nach 1918. In *Gegen Den Kanon – Literatur der Zwischenkriegszeit in Oesterreich*, Hrsg. Aneta Jachimowicz, Wynfrid Kriegleder. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Sznaider, Natan. 2025. Neue Sachlichkeit: Menschlichkeit in finstren Zeiten. *Süddeutsche Zeitung.* 2025. jan. 16. https://www.sueddeutsche.de/kultur/natan-szanider-neue-sachlichkeit-hannah-arendt-gabriele-tergit-mascha-kaleko-li.3180675

Ziegler, Edda. 2010. *Verboten, verfemt, vertrieben: Schriftstellerinnen im Widerstand gegen den Nationalsozialismus.* München: DTV.

Zuckmayer, Carl. 1966. *Als wär's ein Stück von mir: Horen der Freundschaft.* Frankfurt am Main: S. Fischer.

THE LIFE AND WORK OF VEZA CANETTI

Veza Canetti, a forgotten Austrian writer who was rediscovered in the 1990s, occupies a prominent position in the literature of the interwar period. Her work is characterised by the aesthetic of new objectivity, and she is regarded as an equal among the socio-critical female voices of the period. Contemporary literary historians have recognised the value of her life's work as a significant contribution to the literary vision of the era. The exploration of numerous common features of the work and history of the de-canonised generation of writers of the inter-war period allows for a nuanced

understanding of the socio-cultural life of the time. Veza Canetti's short stories have been published in periodicals; her first novel, set in the Zwischenkriegszeit in Vienna, offers a precise socio-deterministic analysis of the social exclusion and vulnerability of women. In her second novel, written during his period of emigration, Canetti offers a detailed socio-psychological exploration of the pathology of growing fascism and the emigration experience. Her oeuvre has now been translated into numerous languages.
Keywords: Austrian, women's literature, re-canonisation, new objectivity, emigration

ŽIVOT I DELO VEZE KANETI

Veza Kaneti, zaboravljena, te 1990. godine ponovo otkrivena austrijska spisateljica, istaknuta je predstavnica književnosti između dva svetska rata. U njenom opusu dolazi do izražaja estetika nove objektivnosti, njena dela zauzimaju jednako vrednu poziciju među ženskim socijalkritičarskim glasovima njenog doba. Njenu sudbinu i životno delo savremena istorija književnosti ocenjuje kao vrednu književnu zabelešku doba u kojem je živela. Otkrivanje brojnih zajedničkih crta stvaranja i života dekanonizovane spisateljske generacije koja je stvarala između dva svetska rata omogućavaju spoznaju društveno kulturnog života tog razdoblja. Veza Kaneti je svoje pripovetke objavljivala u časopisima: u svom prvom romanu prikazuje bečki milje, daje tačnu socijaldeterminističku analizu društvenog isključivanja i ženske potčinjenosti. U romanu koji je pisala u emigraciji prikazana je anamneza jačanja fašizma, ali i socijalno-psihološke probleme emigracije. Njena dela su danas već prevedena na brojne jezike.
Ključne reči: austrijska ženska literatura, rekanonizacija, nova objektivnost, emigracija

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. jan. 29. Közlésre elfogadva: 2025. jún. 4.